

УДК 81.11

THE CONCEPT AND ORIGIN OF TERRORIST PHENOMENA

Anna Boiko

6th year student of the Faculty of Romance and Germanic Philology

Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University

aoboiko.frgf23m@kubg.edu.ua

ПОНЯТТЯ ТА ПОХОДЖЕННЯ ТЕРОРИСТИЧНИХ ЯВИЩ

Анна Бойко

студентка 6 курсу Факультету романо-германської філології

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка

aoboiko.frgf23m@kubg.edu.ua

У статті розглянуто поняття, походження та еволюцію терористичних явищ у світовому контексті. Увагу приділено неоднозначності цього поняття, насамперед через суперечливість його визначення у численних наукових розвідках, поданих залежно від політичних, правових і культурних контекстів. У роботі проаналізовано ключові дефініції тероризму, запропонованих авторитетними міжнародними організаціями, науковцями та аналітиками.

Фокус уваги нашої розвідки зосереджено на емпіричному матеріалі, розглянутому в історичній перспективі від терористичних акцій Герострата та антиримських сект - до сучасного релігійного й кібертероризму. Окреслено перехід тероризму від індивідуального політичного протесту до глобалізованого, транснаціонального явища, що загрожує безпеці держав, громадян і світовому порядку загалом.

Особливий акцент зроблено на релігійному тероризмі, який вирізняється сакралізацією насильства, та сучасних загрозах, таких як кібертероризм. У статті наголошено на необхідності комплексного підходу до боротьби з тероризмом, що передбачає правові, технологічні та міждержавні зусилля.

Ключові слова: *тероризм, терористичні акти, міжнародна безпека, політична дестабілізація, кібертероризм, політичне насильство*

The article explores the concept, origins, and evolution of terrorism in a global context. Particular attention is given to the ambiguity of this term, primarily due to the contradictory definitions presented in numerous scholarly studies, which vary depending on political, legal, and cultural contexts. The paper analyzes key definitions of terrorism proposed by leading international organizations, scholars, and analysts.

The focus of this study is on empirical material examined through a historical lens — from the terrorist acts of Herostratus and anti-Roman sects to contemporary religious and

cyberterrorism. The article outlines the transformation of terrorism from an individual form of political protest to a globalized, transnational phenomenon that threatens the security of states, citizens, and the international order at large.

Special emphasis is placed on religious terrorism, which is characterized by the sacralization of violence, as well as on modern threats such as cyberterrorism. The article stresses the necessity of a comprehensive approach to counterterrorism, involving legal, technological, and international cooperation.,

Keywords: *terrorism, terrorist acts, international security, political destabilization, cyberterrorism, political violence*

Вступ. Тероризм завжди був і залишається складною, актуальною темою для досліджень та дискусій. На жаль, людство як у минулому, так і тепер страждає від терористичних актів в усьому світі. У деяких джерелах термін «тероризм» безпосередньо пов'язують з іменем Бен Ладеном або терактом 11 вересня 2001 року, інші — з військовими злочинами Російської Федерації проти України. Попри різні прояви зазначених актів агресії, усі вони є співставними через універсальну рису, що їх об'єднує, а саме, наявність жертви та агресора. У суспільстві і гуманітарних студіях кількість виявлених дефініцій тероризму налічує понад двісті неоднозначних, почасти непрозорих за своїм змістом одиниць. Принагідно нагадаємо, що термін «тероризм» увійшло в масове вживання після Великої Французької революції (1789–1794) і організованого якобінцями «революційного терору». У 1798 році німецький філософ Іммануїл Кант запровадив це слово у науковий обіг, щоб проілюструвати свої песимістичні погляди на сутність людства. Перша спроба визначити тероризм, яке могло б бути прийнятим усіма членами міжнародного співтовариства, була зроблена Лігою Націй (попередницею ООН) у 1937 році. Проте це визначення не набуло загального вжитку (Washington ProFile. (n.d.)) Так, Європейський парламент вважає актом тероризму «засуджений міжнародною спільнотою акт, вчинений окремою особою або групою проти однієї або кількох країн, їхніх інституцій або громадян, з метою налякати їх і радикально змінити або знищити політичні, економічні чи соціальні структури держави» (European Parliament. (2015).)

Державний департамент США, наприклад, використовує таке визначення щодо тероризму: “навмисне, політично мотивоване насильство проти небойових цілей, здійснене субнаціональними групами або таємними агентами» (U.S. Department of State. (n.d.)) З іншого боку, в анналах ФБР *тероризм* подано як «Незаконне застосування сили або насильства проти осіб чи майна з метою залякування або примусу уряду, цивільного населення чи будь-якої його частини задля досягнення політичних або соціальних цілей».(Federal Bureau of Investigation

(FBI). (n.d.)). При цьому одними з головних цілей, яких прагне тероризм є суспільно-політична — змусити уряд до певних дій або вплинути на державну політику, дестабілізація суспільства, примушення його до прийняття рішень, вигідних для терористів.

У сучасних студіях з політичного дискурсу, тероризм прийнято розглядати як інструмент політичного впливу для досягнення ідеологічних, релігійних або національних цілей. Згідно з “The Political Economy of Terrorism”: “Тероризм — це навмисне застосування або загроза застосування насильства окремими особами чи субнаціональними групами для досягнення політичної або соціальної мети шляхом залякування широкої аудиторії, що виходить за межі безпосередніх цивільних жертв.” (з Enders W., Sandler T. 2012, p. 4)

Однією з цілей, якої може прагнути тероризм, є політична — тобто змусити уряд до певних дій або вплинути на державну політику.

Найбільш прийнятним вважаємо таке визначення: «Тероризм — це політика, заснована на систематичному застосуванні терору». Синонімами слова «терор» (лат. *terror* — страх, жах) є «насильство», «залякування».

Постановка проблеми. Тероризм як глобальне явище становить серйозну загрозу міжнародній безпеці та стабільності. Відсутність єдиного правового визначення тероризму ускладнює ефективну протидію, а його постійна трансформація — від локальних форм до кібертероризму — потребує міждисциплінарного підходу до вивчення.

Матеріал дослідження. У дослідженні використано історичні приклади проявів тероризму, визначення з міжнародних документів і наукових джерел (ФБР, Європейська комісія, Гоффман, Гейманн, Гроссет), а також сучасні прояви релігійного, транснаціонального та кібертероризму.

Методи дослідження. Застосовано історико-аналітичний, порівняльно-правовий та контент-аналіз, системний підхід і метод кейс-стаді для комплексного вивчення сутності та еволюції тероризму.

Характеристика поняття тероризму

Зміст поняття тероризму неодноразово висвітлювалося на суспільних, політичних і наукових форумах. Спільні складові його визначень містять: застосування насильства, сили або загрози її застосування, планування дій і їхня цілеспрямованість, політичні мотиви, викликання відчуття загрози та страху, використання медіа для розголошення певної справи, а також непередбачуваність дій винуватців.

Часте змішування понять «терор» і «тероризм» створює величезні труднощі при спробі дати визначення цьому явищу. Тероризм набуває різних форм і виражає різні змісти, залежно

від місця і часу його прояву. Існує багато різноманітних явищ, які визнаються терористичними актами, що ускладнює вироблення єдиної правової концепції тероризму.

Відомий експерт з тероризму Брюс Гоффман у своїй книзі *Inside Terrorism* зазначає: «Усі терористичні акти включають насильство або загрозу його застосування. Тероризм спеціально спрямований на те, щоб мати далекосяжні психологічні наслідки, що виходять за межі безпосередніх жертв або об'єктів атаки. Він покликаний вселяти страх і тим самим залякувати ширшу "цільову аудиторію", яка може включати суперницьку етнічну або релігійну групу, цілу країну, національний уряд або політичну партію, або громадську думку загалом». (Bruce Hoffman, 2006, p.6)

У своїй праці *Terrorism and America: A Commonsense Strategy for a Democratic Society* Філіп Б. Гейманн зазначає: «Тероризм відрізняється від інших форм насильницької боротьби за політичні цілі тим, що він здійснюється в мирний час таємно, без окупації значної території та без організації великих груп для відкритого протистояння владі. Основна сила тероризму полягає не у фізичному впливі, а в його психологічному ефекті». (Heumann, 1998, p.3)

Проблема з визначенням тієї чи іншої держави або організації як «терориста» виникає тоді, коли починають враховувати питання джерел постачання зброї та інших засобів боротьби офіційним і неофіційним організаціям і терористичним групам. Труднощі у визначенні, що є, а що не є тероризмом, значною мірою пов'язані з тісним переплетенням цієї тематики з політикою.

Досі залишаються відкритими такі питання: чи є тероризмом збройний напад на політиків або поліцейських? Чи може тероризм у певних ситуаціях бути виправданим? Чи можна говорити про тероризм, який здійснюється державою?

Думки, висловлювані з цих питань, завжди залежать від моральних переконань та політичних поглядів громадян, які зазвичай формуються під впливом медіа. Згідно з Ришардом Гроссетом, «тероризм — це змінний у часі та просторі метод політичної діяльності, який враховує традиції та способи політичної боротьби, характерні для певної політичної культури (цивілізації), незаконний з точки зору чинного законодавства, що впливає на сферу людської психіки та створює стан загрози і страху у адресатів нападів (як прямих, так і опосередкованих), змушуючи їх до певних дій, які відповідають цілям суб'єктів, що його застосовують» (Grosset 2009, p. 17). Згідно з Мареком Мадеем, тероризм — це «насильство або загроза його застосування з боку недержавних суб'єктів (субтранснаціональних), яке служить реалізації певної політичної програми, має на меті викликати страх у ширшій групі, ніж безпосередньо атаковані, і таким чином змусити уряди до поступок або призвести до знищення чинного громадського порядку» (Madej 2001, p. 7).

З іншого боку, на погляд Альберта Павловського, тероризм — це «спланована тактика політичної діяльності залучених осіб, що полягає у використанні ефективних фізичних засобів проти особистих та майнових прав інших осіб з метою привернення уваги громадськості до себе та своїх ідей або з наміром викликати такий жах, щоб треті особи відчули себе змушеними діяти відповідно до вимог терористів» (Pawłowski 1980, s. 9).

Пор. також дефініцію за Брюсом Гоффманом, «тероризм можна вважати насильством або загрозою насильства, що має на меті досягнення політичних цілей або служить цим цілям» (Hoffman 1999, s. 24) або Тадеуша Ганауского, «тероризм — це спланована, організована й зазвичай ідеологічно обґрунтована діяльність осіб або груп, що має на меті змусити державну владу, суспільство або окремих осіб до певних дій, поведінки чи позицій, здійснювана у формі злочинних дій, розрахованих на виклик широкого й максимально залякуючого резонансу в громадській думці» (Hanausek 1980, p. 33). Інтерес становить позиція Маріана Флемінга, за яким

«тероризм — це навмисні дії, що порушують кримінальне право, та шляхом актів насильства або загрози їх здійснення спрямовані на залякування державних органів або значних верств суспільства та змушення до певної поведінки» (Flemming 1996, p. 3).

Проблема відсутності чіткого визначення поняття тероризму є серйозною юридичною перешкодою в міжнародній інституційній співпраці у сфері боротьби з тероризмом. Варто також звернути увагу на той факт, що тероризм є динамічним явищем, яке постійно еволюціонує. З метою забезпечення безпеки громадян зміни в законодавстві повинні йти в ногу з новими методами боротьби, що використовуються терористами.

Упродовж останніх років поняття тероризму стало значно більш інтернаціоналізованим. У всіх країнах-членах Європейського Союзу були створені незалежні нормативно-правові акти, які регулюють визначення та поняття тероризму як надзвичайно небезпечного явища.

Згідно з визначенням Європейської Комісії, тероризм — це: «усі навмисні дії, вчинені окремими особами або організаціями проти однієї або кількох держав, їхніх інституцій або населення з метою залякування та серйозного ослаблення або знищення політичної, економічної чи соціальної структури країни» (цит. за: Pawłowski 2001, p. 12).

Згідно з визначенням Парламентської асамблеї Ради Європи, терористичним актом є: «будь-яка дія, вчинена особою або групою осіб із застосуванням насильства або загрозою його застосування проти держави, її інституцій, населення в цілому або конкретних осіб, мотивована сепаратистськими прагненнями, екстремістськими ідеологічними концепціями, фанатизмом або ірраціональними й суб'єктивними чинниками, спрямована на створення

атмосфери терору серед публічних осіб, певних осіб або груп у суспільстві або в усьому суспільстві» (цит. за: Jaskiernia 2002, р. 81).

Підсумовуючи, терористичні дії здійснюються з повною безжальністю, із використанням різних засобів (психологічний тиск, фізичне насильство, застосування зброї та вибухових пристроїв), за умов навмисного розголосу і свідомо створеного в суспільстві страху. Терор від тероризму відрізняється характером влади та соціально-правовим статусом суб'єктів.

Тероризм — це застосування актів насильства та жорстокості окремими особами або організаціями, які діють у підпіллі проти чинного державного ладу, з метою змусити державну владу й суспільство до певних дій або поступок, що часто порушують права сторонніх осіб.

Походження терористичних явищ

Наукові дослідження не уточнюють точного часу й місця перших у історії людства терористичних актів. Прийнято вважати, що першим терористом в історії був Герострат з Ефесу, який у 356 р. до н.е. підпалив храм Артеміди. Герострат був бідним шевцем, що прагнув здобути славу шляхом знищення споруди, яку греки вважали одним із тодішніх чудес світу (Borkowski 2001, р. 20).

Про застосування тероризму можна також говорити у випадку античної Греції, де вбивство тирана вважалося виправданим. Сенека прямо стверджував, що для богів немає приємнішої жертви, ніж кров тирана. Прикладом замаху є вбивство Юлія Цезаря змовниками 15 березня 44 р. до н.е. Тероризм з'явився також в Афінах, коли після поразки у Пелопоннеській війні спартанці нав'язали афінянам владу олігархічної комісії. Під час правління Тридцяти Тиранів було страчено 1500 громадян, ще 5000 вигнано з Афін. Місто було охоплене переслідуваннями та грабунком майна (Ibidem, р. 21).

В Ізраїлі в I ст. н.е. замаху практикували антиримські угруповання зелотів і сикаріїв. У період з XI до XIII століття на Близькому Сході терор систематично використовували асасини (*хашишійїни*) — ісмаїлітська секта, що спеціалізувалася на вбивствах. У середньовіччі теорію, що виправдовувала вбивство тирана, створив Ян із Солсбері, а в XVI столітті її розвинули монархомахи (Tomasiewicz 2000, р. 32).

Слово «тероризм» стало широко вживаним під час Французької революції, тоді так називали період правління Комітету громадської безпеки, а також якобінців, що входили до його складу, називали «терористами». Це слово тоді означало форму правління, що базувалася на практиці застосування кривавих репресій. Пізніше з'явилося поняття «індивідуального терору», яким позначали напади опозиціонерів на представників державного апарату та правлячого класу. У цей період внаслідок публічних страт на гільйотині, каральних акцій і масових вбивств ув'язнених загинуло близько 40 000 осіб. Приблизно 300 000 французів було

репресовано та утримувано у в'язницях. У деяких регіонах Франції застосовувалися криваві страти та геноцидні методи придушення без жодних судових рішень (Bolechów 2012, p. 53).

Поняття тероризму в часи Французької революції, хоча й суттєво відрізнялося від свого пізнішого змісту, все ж мало спільні риси з сучасною формою цього явища. Серед них — по-перше, відсутність випадковості й дія не наосліп, а по-друге, ціль, яка цьому слугувала: побудова кращого, справедливого і нового суспільства.

Тероризм у західній культурі вперше набув помітності в період Великої Французької революції. Його ототожнювали з явищем жаху й страху, а його метою було залякування ворогів революції (Aleksandrowicz 2008, p. 45).

Діяльність, пов'язана з тероризмом, посилилася в другій половині XIX століття завдяки анархістам, які проголошували гасла повстання проти тодішнього суспільного ладу. Тероризм на зламі XIX і XX століть характеризувався протестом проти тиранії державної влади. Він став синонімом революції, анархізму, сепаратистських і національних рухів, а також перетворився на засіб боротьби проти державних структур.

У 1874 році в Італії відбулася низка терористичних замахів, саме в цей період було скоєно перші замаху на глав держав. Серед найвідоміших терористичних актів, у яких загинули політичні лідери: Президент Франції Лазар Іполіт Карно у 1884 році; Прем'єр-міністр Іспанії Хосе Каналехас де Кастільйо у 1897 році; Австрійська імператриця Єлизавета у 1898 році; Італійський король Умберто I у 1900 році; Президент США Вільям Мак-Кінлі у 1901 році; Прем'єр-міністр Іспанії Хосе Каналехас у 1912 році; Австрійський спадкоємець престолу Франц Фердинанд і його дружина Софія у 1914 році.

Проте з часом ціллю терористів перестали бути окремі політики — об'єктом нападів ставало суспільство або його окремі групи (державні службовці тощо). Метою атак на суспільство було викликати невдоволення урядом. Терористичні напади, спрямовані проти представників адміністрації та поліції, користувалися суспільною підтримкою.

У 30-х роках XX століття значення поняття «тероризм» знову зазнало змін. У цей період це поняття рідше застосовували для опису революційних рухів та насильства, спрямованого проти урядів і їхніх лідерів.

Розвиток технологій розширив можливості для здійснення терористичних актів, що вплинуло на зміну цілей таких атак. Об'єктами нападів стали, зокрема, автобуси, потяги, літаки та кораблі. Саме з цього моменту почалася інвазія терористичних нападів на транспортні засоби.

У 70–80-х роках XX століття тероризм набув міжнародного характеру. Про це свідчили зв'язки між терористичними групами з різних країн. Терористичні акти стали однією з найпоширеніших форм політичної боротьби багатьох організацій, які таким чином

намагалися вирішувати численні соціально-політичні, релігійні та національні проблеми. У цей період з'явилося явище фінансової та логістичної підтримки тероризму з боку окремих держав (СРСР, Куба, Лівія).

На початку 80-х років ХХ століття з'явився тероризм на релігійному підґрунті. Його витоки пов'язують із такими подіями: вибухом Ісламської революції в Ірані та вторгненням СРСР в Афганістан.

Під час війни в Афганістані (1979–1989) виникли рекрутингові осередки для ісламських бойовиків, а також мережа зв'язків між воюючими і мусульманськими громадами по всьому світу, які їх підтримували.

11 вересня 2001 року стався наймасштабніший теракт в історії — напад на World Trade Center і Пентагон (Bartnicki 2008, p. 97).

Характерною ознакою релігійного тероризму є інша система цінностей, відмінні механізми легітимації та виправдання, інша моральна концепція і світогляд релігійних терористів.

Для релігійного терориста насильство є передусім сакральним актом, виконанням обов'язку, що випливає з божественного веління (Сарана 2007, s. 59).

Таким чином, тероризм набуває трансцендентного виміру, а його виконавці не обмежені жодними політичними, моральними чи практичними нормами. Світські терористи рідко здійснюють акти терору у великому масштабі, тоді як релігійні терористи часто намагаються знищити широку категорію ворогів, що робить акти насильства більш масштабними. Цим пояснюється більша кількість жертв терактів, здійснених з релігійних міркувань. Крім того, світські терористи у своїй діяльності намагаються звертатися до свого електорату, членів спільноти або симпатиків. Релігійні терористи розглядають свою місію як тотальну війну і не прагнуть звертатися до жодних соціальних груп.

І нарешті, світські та релігійні терористи суттєво відрізняються у сприйнятті себе та своєї діяльності.

Для світських терористів насильство — це спосіб здійснення змін, у результаті яких має виникнути нова система.

Натомість релігійні терористи не вважають себе частиною системи, яку потрібно змінити, а бачать себе борцями за радикальні зміни існуючого порядку (Dziekan 2008, s. 129).

Тероризм ХХІ століття проявляється в незаконних діях, серед яких найчастіше трапляються: захоплення та викрадення літаків, захоплення інших транспортних засобів (наприклад, кораблів, потягів, автобусів) разом із пасажиром як заручниками, акти економічного саботажу, зломи, напади, вимагання викупу,

вбивства — замаху на життя, здоров'я чи свободу представників влади, атаки на осіб під міжнародним захистом, викрадення й утримання як заручників людей з інших країн (наприклад, журналістів, духовних осіб), використання автоматичної зброї, ракет і вибухових пристроїв у громадських місцях, що створює особливу загрозу для сторонніх осіб (Dziekan 2008, p. 132).

Більшість терористичних дій пов'язана з захопленням заручників з метою посилення драматизму терористичної акції, привернення уваги до проголошених ідей, а також зміцнення позицій терористів під час переговорів. Крім того, тероризм часто пов'язаний із торгівлею людьми, наркотиками, зброєю та розщеплюваними матеріалами (наприклад, ракетами).

Сприятливі умови для розвитку тероризму та діяльності терористичних організацій створюють: близькосхідний тероризм, мусульманський фундаменталізм (джихад), націоналістичні тенденції у колишній НДР, пострадянський націоналізм, розпад Югославії (Horgan 2008, p. 38).

Нині багато фахівців вважає, що метою терористичного акту не обов'язково є вчинення конкретного злочину, а скоріше — досягнення певного ефекту з боку влади або громадської думки. Часто говорять, що терористичні акти — це своєрідний театр, де метою є конкретна реакція глядача (Szafranski 2007, p. 71).

Додаткову загрозу становить той факт, що тероризм у міжнародних відносинах є надзвичайно динамічним і майже непередбачуваним явищем. Це водночас означає, що через стрімкий розвиток технологій він може набувати різних форм, і це важко передбачити. Однією з таких форм сьогодні є кібертероризм. Він полягає у спробі залякування урядів шляхом погроз паралізувати різні комп'ютерні системи, які керують важливими процесами та сферами економіки, такими як: фінанси, банківська система, національна оборона, системи водопостачання міст, пуски балістичних ракет тощо (Zasieczna 2004, p. 56).

Висновок

Тероризм — це складне, багатогранне та постійно еволюціонуюче явище, яке проявляється у різних формах: від політичного й релігійного до сучасного кібертероризму. Історичні приклади, починаючи з античності й до сьогодення, демонструють, що головною метою терористичних дій завжди було залякування, дестабілізація та тиск на суспільство або владу. Від індивідуального терору часів Французької революції до глобального джихадизму та атак на критичну інфраструктуру — тероризм змінюється разом із розвитком технологій і геополітичними викликами. Його особлива небезпека полягає в непередбачуваності, транснаціональному характері та здатності адаптуватися до нових умов. Саме тому боротьба з

тероризмом вимагає комплексного підходу: від правових механізмів до міжнародної співпраці та постійного аналізу ризиків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Enders, W., & Sandler, T. (2012). *The Political Economy of Terrorism* (2nd ed.). Cambridge University Press
2. Heymann, P. B. (1998). *Terrorism and America: A Commonsense Strategy for a Democratic Society*. MIT Press
3. Hoffman, B. (2006). *Inside Terrorism* (2nd ed.). Columbia University Press
4. Jaskiernia, J. (2002). *Determinants of the Effectiveness of Combating Terrorism in the Light of the Work of the Council of Europe*.
5. Madej, M. (2001). *International Political Terrorism*. Ministry of Foreign Affairs.
6. Pawłowski, A. (1980). *Terrorism in Europe in the 19th and 20th Centuries*. University of Pedagogy
7. Pawłowski, A. (2001). *Terrorism in Europe in the 19th and 20th Centuries*. (European Commission)
8. Szafranski, B. (2007). *Terrorism as Theatre*.
9. Tomaszewicz, J. (2000). *Terrorism in the Context of Political Violence*
10. Zasieczna, K. (2004). *Cyberterrorism – New Challenges*.
11. European Parliament. (2015). *Understanding definitions of terrorism*. Retrieved from http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2015/571320/EPRS_ATA%282015%29571320_EN.pdf
12. Federal Bureau of Investigation (FBI). (n.d.). *Terrorism*. Retrieved from <https://www.fbi.gov/investigate/terrorism>
13. U.S. Department of State. (n.d.). *Legislative Requirements and Key Terms*. Retrieved from <https://www.state.gov/documents/organization/65464.pdf>
14. Washington ProFile. (n.d.). *Terrorism terminology*. <http://azbez.com/node/731>